

Religie en rechtspraak

Een onderzoek naar de rol van religiositeit in het vertrouwen in de rechtspraak en naar de verschillen tussen religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak in Europa

Bachelor scriptie Sociologie

Rutger Albertus Hensbergen (5999456)

Onder begeleiding van: Dr. Joyce Delnoij

Tweede beoordelaar: Dr. Anne-Rigt Poortman

Abstract

In deze bachelor scriptie wordt onderzocht welke rol religiositeit speelt in de mate van vertrouwen in de rechtspraak. Ook is er gekeken naar de verschillen tussen bepaalde religieuze groepen wat betreft het vertrouwen in de rechtspraak in Europa. Na het uitvoeren van een meervoudige lineaire regressie analyse bleek dat er een hoofdeffect is van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak. Dit betekent dat naarmate iemand religieuzer is, zijn of haar vertrouwen in de rechtspraak lijkt toe te nemen. Daarnaast bleek dit hoofdeffect deels te kunnen worden verklaard door sociaal vertrouwen. Ook bleken er grote verschillen te zijn in vertrouwen in de rechtspraak tussen de religieuze groepen. Na het controleren voor onder andere landenverschillen bleken protestanten, katholieken en moslims significant meer vertrouwen te hebben in de rechtspraak dan niet-religieuzen. Het effect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak werd echter alleen voor protestanten via sociaal vertrouwen gemedieerd.

Kernwoorden: *religiositeit; vertrouwen in de rechtspraak; sociaal vertrouwen; religieuze groepen*

Inleiding

Afgelopen jaar is de gelovige Nederlander voor het eerst sinds jaren in de minderheid ten opzichte van de niet-gelovige Nederlander (Volkskrant, 2018). Een tekenend voorbeeld hiervan is het christendom, de religie die nog steeds de grootste is in Nederland. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat de christelijke kerk afgelopen jaren flink heeft ingeboet aan gezag, bindingskracht en populariteit (de Hart & van Houwelingen, 2018). Zo zegt maar drie van de tien Nederlanders lid te zijn van een geloofs- of kerkgemeenschap terwijl in het meest religieuze land van Europa, Polen, dit er negen van de tien zijn. Toch is ook Polen, net als andere overwegend religieuze landen zoals Spanje, Portugal en Ierland, sterk aan het seculariseren. Deze ontkerkelijking en secularisering in Europa leveren sociologisch relevante en actuele vraagstukken op: Met wat voor aspecten uit het dagelijks leven hangt religie samen en waar komt deze keldering in religiositeit vandaan? Welke eigenschappen van religie zijn belangrijk in deze verklaring?

Uit de literatuur blijkt dat vertrouwen een belangrijke component is van religie (Kloosterman & Schmeets, 2010; Van der Meer, 2004; Johansson-Stenman, Mahmud en Martinsson, 2009). Het concept van vertrouwen in een religie is een interessant maar lastig analyseerbaar concept aangezien religie inhoudelijk niet of nauwelijks wetenschappelijk is onderbouwd. Logischerwijs zouden religieuzen meer vertrouwen hebben in een god en/of heiligen dan atheïsten. Religieuzen hebben immers vertrouwen dat hun heilige of god bestaat en handelen hier in hun praktisering ook naar. Er is hier dus een zekere vorm van vertrouwen aanwezig die niet bij niet-religieuzen aan de hand is. In deze thesis wordt gekeken of deze vorm van (religieus) vertrouwen ook te vertalen is naar niet-religieuze aspecten van de samenleving zoals de rechtspraak. Volgens de literatuur blijkt religiositeit een belangrijke voorspeller te zijn voor de mate van vertrouwen in bijvoorbeeld de medemens of instituties (Kloosterman & Schmeets, 2010 ; Tan & Vogel, 2008; Sosis, 2005; Welch et al., 2007 ; Van der Meer, 2004). Wanneer er naar de rechtspraak gekeken wordt is vertrouwen van cruciaal belang aangezien het de kwaliteit van de samenleving bepaalt (Fukuyama, 1995). Omdat de rechtspraak een dermate belangrijk orgaan is in de samenleving is het interessant en relevant om te kijken naar de mechanismen achter vertrouwen in de rechtspraak en dit te koppelen aan religie waarin vertrouwen dus ook een grote rol speelt. De resultaten van dit onderzoek kunnen inzicht bieden in de mechanismen achter het vertrouwen in de rechtspraak en in de attitudes van religieuzen. Deze informatie kan bruikbaar zijn voor beleidsvraagstukken rondom de rechtspraak en daarnaast voor het in kaart

brengen van de attitudes van de Europese bevolking. Er wordt dus gekeken in hoeverre religie en vertrouwen met elkaar te maken hebben.

Onderzoek naar de mate waarin religiositeit institutioneel vertrouwen kan voorspellen, komt minder vaak voor dan onderzoek waarin religiositeit interpersoonlijk vertrouwen kan voorspellen. Een voorbeeld van een onderzoek dat dit wel heeft gedaan is het onderzoek van Van der Meer (2004). Dit onderzoek heeft vertrouwen in de rechtspraak geanalyseerd en in verband gebracht met verschillende factoren zoals interpersoonlijk vertrouwen, geslacht, opleidingsniveau, leeftijd, klasse en ook religie. Religie is hier verdeeld in vier categorieën: rooms-katholiek, Nederlands hervormd, gereformeerd en overig. Nederlands hervormd, gereformeerd en de overige categorie bleken significant meer vertrouwen in de rechtspraak te hebben dan niet-gelovigen. Toch hebben de drie Nationale Kiezersonderzoeken (NKO's) uit 1998, 2002 en 2003 tegenstellende resultaten laten zien ten opzichte van eerder genoemde literatuur (Nationaal Kiezersonderzoek, 2019). Uit de NKO's blijkt namelijk dat er ook een negatief verband kan bestaan tussen religiositeit en vertrouwen. Dit negatieve verband houdt in dat wanneer iemand religieus is diegene juist een lager vertrouwen heeft in de rechtspraak.

In het onderzoek van Van der Meer (2004) is echter alleen gekeken naar lidmaatschap van een bepaalde kerkgenootschap en niet naar de mate van religiositeit. De frequentie van bidden en kerkbezoek zegt meer over de mate van religiositeit dan een alleen een lidmaatschap van een kerk. Een persoon kan immers ingeschreven staan als religieus als gevolg van lidmaatschap bij een kerk maar dit geloof niet praktiseren. Daarnaast worden in deze thesis niet alleen verschillende christelijke stromingen geanalyseerd maar worden er ook andere religieuze groepen zoals joden en moslims meegenomen. De laatstgenoemde groepen zijn door Van der Meer onder het kopje overige geplaatst waardoor het effect per groep verdwijnt. Verder zal deze thesis zich richten op Europees niveau in plaats van een Nederlands perspectief zoals in Van der Meer. Dit bevordert de generaliseerbaarheid van de resultaten. Ten slotte hanteert het onderzoek van Van der Meer data van verschillende bronnen over het concept van vertrouwen in de rechtstaat. In dit onderzoek wordt echter data gebruikt waarbij vertrouwen op één manier gemeten is. Dit komt de vergelijkbaarheid en generaliseerbaarheid ten goede. De tegenstelling van de bevindingen uit de NKO's en de literatuur en de wetenschappelijke beperkingen van Van der Meer (2004) zijn de motivatie om te onderzoeken hoe religiositeit daadwerkelijk verbonden is met vertrouwen in de rechtspraak in Europa.

Aan de hand hiervan is dan ook de volgende onderzoeksvraag opgesteld: In welke mate kan religiositeit het vertrouwen in de rechtspraak voorspellen? En in hoeverre verschilt de mate van vertrouwen in de rechtspraak tussen religieuze groepen in Europa?

Conceptualisering begrippen

Vertrouwen in de rechtspraak

In de literatuur worden vele verschillende definities van vertrouwen gehanteerd. Het concept van vertrouwen kan volgens Dekker (2001) op twee manieren worden ingedeeld. Enerzijds is er interpersoonlijk vertrouwen en anderzijds institutioneel vertrouwen. Interpersoonlijk vertrouwen gaat over het individuele vertrouwen in de medemens. In hoeverre vertrouw jij je medemens in zijn of haar handelen? Sociaal vertrouwen en interpersoonlijk vertrouwen worden in de literatuur vaak door elkaar gebruikt. In deze thesis betekent sociaal vertrouwen hetzelfde als interpersoonlijk vertrouwen en sociaal vertrouwen zal in deze thesis het leidende begrip zijn. Institutioneel vertrouwen beschrijft de mate van vertrouwen in het handelen van een instituut. Voorbeelden hiervan zijn de mate van vertrouwen in de politie, rechtspraak of in de ambtenarij.

Als we dieper ingaan op de betekenis van vertrouwen komen we uit bij de definitie van sociaal psycholoog Julian Rotter (1980), hij definieert algemeen vertrouwen als “a generalized expectancy held by an individual that the word, promise, oral or written statement of another individual or group can be relied on” (1980, pp.288).

Hij meent hiermee te zeggen dat algemeen vertrouwen gelijk is aan een individuele algemene verwachting dat een ander individu of groep zich aan zijn of haar woord/belofte houdt. Als deze verwachting er is, heerst er een situatie van vertrouwen.

Wanneer de literatuur verder bekeken wordt zien we dat Bradford, Jackson en Stanko (2009) vertrouwen definiëren als een concept dat gedemonstreerd, verdiend en gerechtvaardigd wordt. In het geval van de rechtspraak wordt vertrouwen door de rechters gewonnen in het geval dat burgers denken dat de rechters eerlijk en effectief handelen. Ook de perceptie van de burger of zijn/haar belangen in acht worden genomen, speelt mee in de mate van vertrouwen. Volgens deze omschrijving ligt de oorsprong van vertrouwen in de rechtspraak vooral bij de manier van handelen en presenteren van de rechter. Daarnaast zien zij vertrouwen als dynamisch, situationeel en afhankelijk van verschillende processen. Ten eerste spelen incidenten, ongelukken en wangedrag een rol in het vertrouwen van de burger in de rechtspraak. Deze

gebeurtenissen zorgen ervoor dat het vertrouwen in de rechtspraak kan veranderen. Ten tweede heeft ook de perceptie van transparantie van de rechtspraak invloed op het vertrouwen van de burger. Wanneer een burger de rechtspraak als open en transparant interpreteert zal deze persoon meer vertrouwen hebben in de rechtspraak dan wanneer dit niet het geval is. Ten derde bepaalt de mogelijkheid tot participatie de mate van vertrouwen. Een persoon die het gevoel heeft dat de rechtspraak haalbaar is, bijvoorbeeld als potentieel werkveld, zal deze persoon de afstand tot de rechtspraak minder ver achten en daarmee de rechtspraak meer vertrouwen. Ten slotte zijn veranderingen in vertrouwen in de rechtspraak afhankelijk van het gevoel dat de rechters iedereen gelijk behandelen. Vertrouwen in de rechtspraak kan al met al gezien worden als de mate van vertrouwen dat een burger heeft

Toch moet bij bovenstaande omschrijving van Bradford et al. (2009) wel een kanttekening geplaatst worden. In het omschrijven van vertrouwen wordt de assumptie gemaakt dat de burger alle kennis heeft over de rechtspraak en het functioneren ervan. Niet iedere burger heeft echter volledige informatie over gang van zaken in de rechtspraak. Zijn of haar attitude is dus niet gebaseerd op de volledige realiteit maar op een perceptie van de realiteit. De werkelijke stand van zaken is zeker bepalend voor de perceptie hiervan, maar hoe de burger dit interpreteert is de belangrijkste graadmeter voor het institutioneel vertrouwen. Een rechter kan nog zo transparant, democratisch en schadevrij opereren, maar wanneer een burger dit niet op deze manier ervaart zal er alsnog een laag vertrouwen zijn.

Aan de hand van bovenstaande omschrijvingen kunnen we de volgende definitie omschrijven: Vertrouwen in de rechtspraak gezien worden als de mate van vertrouwen van een burger in de rechtspraak heeft dat zij haar taken eerlijk, goed, transparant en efficiënt uitvoert.

Religiositeit

Naast vertrouwen moet ook religie gedefinieerd worden. Religie wordt in deze thesis op twee verschillende manieren gedefinieerd: religiositeit en religieuze groep.

Allereerst is het van belang om een beeld te krijgen van wat religie in zijn algemeenheid inhoudt. De definiëring van religie is in de literatuur niet eenduidig. Religie blijkt een erg abstract concept te zijn waarin de wetenschap geen heldere eenduidige definitie heeft kunnen formuleren.

De opmerking van Nadel (1954) over religie is dan ook een treffende:

And since "religion" is precisely one of those words which belong to the more intuitive portions of our vocabulary, and hence cannot be given a sharp connotation (*sic*), we have no choice but to feel our way towards the meaning it should have in given circumstances. (Nadel, 1954, p. 7-8)

Nadel (1954) doelt hiermee op het intuïtieve aspect van de betekenis van religie. Daarnaast benadrukt hij de moeilijkheid van de definiëring van religie en de belangrijke rol van context daarin.

Religie is dus een lastig concept dat niet zomaar te duiden is. Echter hebben De Jong, Faulkner & Warland (1976) het concept van religie onderzocht en bewijs gevonden voor de multi-dimensionaliteit van religie. Hiermee wordt bedoeld dat religie niet één vaststaand concept is, maar een concept dat bestaat uit meerdere aspecten. Religie bestaat volgens hen uit drie kerndimensies: geloof, ervaring en ritueel. De geloofsdimensie beschrijft in hoeverre iemands individuele waarden bij de waarden van het desbetreffende geloof staan. De waarden van een gelovig persoon komen in deze dimensie goed overeen met de waarden van zijn of haar geloof. De ervaringsdimensie beschrijft in hoeverre een individu zichzelf overtuigt van de gevoelens die een gelovige zou moeten hebben. Ten slotte is de rituele dimensie de mate waarin iemand participeert in religieuze bijeenkomsten. Deze laatste dimensie bleek de beste graadmeter voor de mate van religiositeit van een individu (Van der Meer, 2004). Een persoon kan immers nooit naar een religieuze bijeenkomst gaan of nooit bidden maar tegelijkertijd wel nog als lid van een kerk ingeschreven staan. Frequentie en intensiteit van die religieuze bijeenkomsten en gebeden blijken de beste graadmeters voor de mate van religiositeit. Met religiositeit wordt bedoeld in welke mate iemand zijn geloof beleefd of beoefend.

Verder heeft elke soort religie andere rituelen, gebruiken, normen en waarden. Ook de mate van religiositeit zal binnen bepaalde religieuze groeperingen groter zijn dan bij een andere groep. Om deze redenen is het relevant om de verschillen tussen de religieuze groepen wat betreft het vertrouwen in de rechtspraak te analyseren.

Bestaande literatuur

Huidige literatuur over religie en vertrouwen bestaat grotendeels uit onderzoeken die religie en interpersoonlijk vertrouwen met elkaar in verband brengen (Sosis, 2005; Tan & Vogel, 2008; Welch et al, 2007). Deze onderzoeken geven voornamelijk een positief verband weer tussen religiositeit en vertrouwen. Tan & Vogel (2008) kwamen tot de conclusie dat de mate van religiositeit een significante voorspeller is voor de mate waarin vertrouwen in iemand anders geplaatst wordt. Aan de hand van dit onderzoek kan je verwachten dat een religieuzer persoon iemand eerder zal vertrouwen dan een minder religieus persoon. Sosis (2005) kwam tot de conclusie dat binnen gesloten religieuze gemeenschappen vertrouwen een erg belangrijk concept is om samenwerking tot stand te krijgen. Echter is in dit onderzoek het concept van vertrouwen niet onderzocht buiten de kaders van de religieuze gemeenschappen. Er kan in dit geval dus alleen uitspraak gedaan over een kleine religieuze groep en dit kan niet gegeneraliseerd worden.

Verder is er onderzoek gedaan naar de interactie tussen religie en vertrouwen in specifiekere contexten. Het probleem hiervan is dat deze onderzoeksresultaten lastig te generaliseren zijn. Zo heeft Benjamin (2006) het verband onderzocht in de context van de gezondheidssector en is erin dit onderzoek gekeken naar de mate van vertrouwen van religieuze en niet-religieuze patiënten in hun artsen. Hier bleken ook religieuze mensen meer vertrouwen te hebben dan niet-religieuze mensen.

Hiernaast bleken er ook verschillen te zijn binnen verschillende soorten religies. Zo bleken protestanten, katholieken en joden meer vertrouwen in hun eigen artsen en in artsen in het algemeen te hebben. Welch et al. (2007) hebben ook ondervonden dat er verschillen bestaan tussen religieuze groepen. Katholieken bleken significant minder vertrouwen te hebben in vreemden dan protestanten. Johansson-Stenman, Mahmud en Martinsson (2009) hebben een vergelijkbaar onderzoek gedaan binnen de kaders van Bangladesh. Hier zijn de aanhangers van het hindoeïsme, aanhangers van de islam en atheïsten met elkaar vergeleken met betrekking tot interpersoonlijk vertrouwen. Uit dit onderzoek bleek dat hindoes en moslims meer interpersoonlijk vertrouwen hebben dan mensen uit een andere religie of atheïsten.

Voorgaande genoemde onderzoeken gaan dus vooral over religie en de mate van vertrouwen in andere personen, oftewel interpersoonlijk vertrouwen. De focus ligt echter vooral op de rol van religiositeit in vertrouwen in de rechtspraak (i.e. institutioneel vertrouwen). Mooie voorbeelden van onderzoek over deze vorm van institutioneel vertrouwen zijn de volgende onderzoeken.

Sherman (2002) heeft het concept van vertrouwen in de rechtspraak onderzocht in de context van de Verenigde Staten en heeft dit in verband gebracht met raciale verschillen. Verder is vertrouwen in de rechtspraak ook in verband gebracht met onder andere de mate van criminaliteit, gezondheid en opleidingsniveau (Jackson, Hough, Bradford, Pooler, Hohl & Kuha, 2011). Wanneer we in de literatuur opzoek gaan naar het verband tussen religiositeit en vertrouwen in de rechtsspraak, is het aanbod dunner gezaaid. Het in de inleiding genoemde onderzoek van Van der Meer (2004) ligt hier het dichtste bij. Echter is hier vertrouwen in de rechtspraak onderzocht in verband met religieuze groepen en niet met religiositeit.

Theoretisch kader

Om het positieve effect van religiositeit op het vertrouwen in de rechtspraak te onderbouwen kan de *general attribution theory* gebruikt worden (Spilka, Shaver & Kirkpatrick, 1985). Deze theorie wordt in het algemeen gebruikt om zienswijzen, attitudes en meningen van mensen tegenover objecten en/of andere mensen te verklaren. De manier waarop mensen een bepaald object of persoon zien is de oorzaak van zijn of haar attitude tegenover ditzelfde object of persoon. De manier waarop mensen percipiëren is afhankelijk van verschillende aspecten zoals eerdere ervaringen, denkniveau, emoties et cetera. Intensief praktiserende religieuzen zullen hun attitudes in het dagelijks leven waarschijnlijk meer laten beïnvloeden door hun religie dan niet-religieuzen. Zij zullen bepaalde zaken benaderen of verklaren aan de hand van een bepaalde religieuze zienswijze. Zij komen immers vaak in aanraking met het geloof via bijvoorbeeld bijeenkomsten of gebed. Spilka, Shaver & Kirkpatrick (1985) hebben ondervonden dat religieuze mensen de neiging hebben om bepaalde gebeurtenissen controleerbaar of voorspelbaar te laten worden. Deze bepaalde gebeurtenissen zijn, volgens de religieuzen, beïnvloedbaar door bepaalde rituelen uit te voeren. Een voorbeeld hiervan is bidden als iemand ziek is. De religieuze persoon denkt en hoopt dat het bidden zal helpen tegen de ziekte en poogt om op deze manier het verloop van het leven te controleren en of te voorspellen. Daarnaast legt een gelovige zijn lot in de handen van een hogere macht, in de vorm van een god. De god of een vergelijkbaar heilig persoon bepaalt het lot van deze gelovige en deze persoon gelooft dat hier een positieve boodschap achter zit. Het resultaat van deze hoop is vaak een optimistische levensvisie of wereldbeeld. Een optimistisch wereldbeeld zal bestaan uit de verwachting dat de mens altijd van het goede uitgaat. Een persoon met een optimistisch wereldbeeld heeft de psychische behoefte om een ander te vertrouwen (Dekker, 2001). Vanuit

deze argumentatie kan verwacht worden dat een hoge mate van religiositeit leidt tot een grote mate van vertrouwen in de rechtspraak. Aan de hand van deze gedachte kunnen we de volgende hypothese opstellen:

Hypothese 1: De mate van religiositeit heeft een positief effect op het vertrouwen in de rechtspraak.

Een veel geciteerde en befaamde theorie in de wereld van de sociale wetenschap is de *social capital theory* oftewel de sociaal kapitaal theorie van Robert Putnam (2000). Sociaal kapitaal omvat het bezit van individu, bestaande uit mensen die het individu kent en waar hij/zij toegang tot heeft. Een groot sociaal kapitaal betekent dus een groot netwerk met mensen. Belangrijk om te beseffen is dat een sociaal kapitaal nooit een volledig individueel bezit is maar altijd (gedeeltelijk) wederkerig is. Hiermee wordt bedoeld dat wanneer een individu iemand als connectie ziet is de kans groot dat diegene dit individu ook als connectie ervaart. Daarnaast bestaat sociaal kapitaal volgens Putnam uit een sterke mate van veralgemeend vertrouwen. Iemand met een groot sociaal kapitaal heeft volgens Putnam over het algemeen vaker vertrouwen in de medemens.

Bepaalde maatschappelijke organisaties zijn enorm belangrijk in het ontwikkelen van vertrouwen volgens Putnam (2000). Hierbij moet gedacht worden aan groepen vanuit de kerk, vrijwilligersorganisaties, politieke groepen, sportverenigingen et cetera. Mensen kunnen in hun gedrag binnen deze groepen niet meer terugvallen op bekende rolverdelingen die zij vanuit privé- en/of werkkringen hebben meegekregen. Zij moeten zichzelf opnieuw organiseren in een nieuwe omgeving waar zij moeten samenwerken en op elkaar moeten vertrouwen (i.e. interpersoonlijk vertrouwen) om in deze organisatie een bepaald resultaat te behalen.

Vaak worden bepaalde maatschappelijke groepen en (vrijwilligers)verenigingen vanuit een kerk, moskee of een andere levensbeschouwelijke groepering georganiseerd (Schmeets & Arends, 2017). Zo zijn personen die behoren tot een bepaalde religieuze groepering vaker als vrijwilliger actief dan mensen die niet tot zo een groepering behoren. Religieuze mensen bouwen dus vaker een sociaal kapitaal op via een bepaalde vereniging of groep dan atheïsten. Zoals eerder gezegd, sociaal kapitaal bestaat uit een sterke mate van veralgemeend vertrouwen (Putnam, 2000). Religieuzen die vrijwilligerswerk doen zouden dus, vanuit dit argument, een hoge mate van sociaal vertrouwen moeten hebben, als gevolg van hun sociaal kapitaal. Daarnaast wordt er in de sociaal kapitaal theorie gesteld dat een groter sociaal vertrouwen een

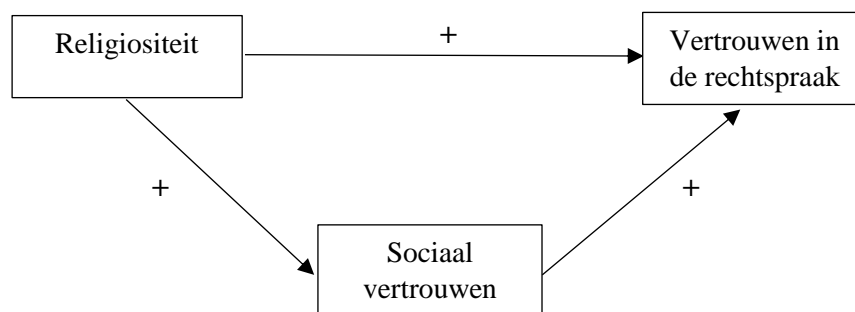
significante voorspeller is van een hoger politiek vertrouwen (Putnam, 2000). Max Kaase (1999) bevestigd deze stelling door te stellen dat sociaal vertrouwen en politiek vertrouwen met elkaar verbonden zijn. Het mechanisme hierachter zou kunnen zijn dat een politicus/politica niet als onbereikbaar persoon wordt gezien maar meer als medemens in de maatschappij.

Vertrouwen in de politiek is echter wat anders dan vertrouwen in de rechtspraak. Uit Van der Meer (2004) bleek dat dat er een erg sterke correlatie is tussen de mate van vertrouwen in de verschillende instituties (politici, politie en ambtenarij) en justitie/rechtspraak. Deze hoge correlatie is volgens Van der Meer (2004) te wijten aan het feit dat respondenten niet goed onderscheid kunnen maken tussen verschillende overheidsorganen/instituties en daarom een oordeel vaak baseren op één instituut. Hierdoor ontstaat er een algemeen beeld bestaande uit veel of weinig vertrouwen ten opzichte van de instituties. Een hoge mate van politiek vertrouwen hangt dus sterk samen met een hoge mate van vertrouwen in de rechtspraak.

Vervolgens zou dit geplaatst kunnen worden in de redenering van Putnam's (2000) sociaal kapitaal theorie. Eerder is er al gezegd dat een religieus persoon, door participatie in bepaalde (religieuze) organisaties of verenigingen, een vergroot sociaal kapitaal heeft. Dit sociale kapitaal zou het vertrouwen in de medemens en waarschijnlijk dus ook in de politiek ten goede komen. Als gevolg van de redentatie die zegt dat de gemiddelde persoon geen goed onderscheid kan maken tussen verschillende instanties zou dan ook de plausibele assumptie gemaakt kunnen worden dat religiositeit voor een vergroot vertrouwen in de rechtspraak zorgt. Hier wordt dus verwacht dat sociaal vertrouwen de verklaring vormt voor de relatie tussen religiositeit en vertrouwen in de rechtspraak. Aan de hand hiervan kan de volgende hypothese opgesteld worden:

Hypothese 2: Het effect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak wordt deels gemedieerd door sociaal vertrouwen.

Figuur 1: Voorspelde relaties tussen de afhankelijke, onafhankelijke en mediërende variabelen

Naast religiositeit zal er in deze thesis ook gekeken worden naar verschillen tussen religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. De verwachte verschillen tussen deze groepen zouden mogelijk verklaard kunnen worden aan de hand van de zogenaamde *in-group/out-group mechanisms* (Foddy, Platow, Yamagishi, 2009). Deze mechanismen kunnen bepaald groepsgedrag en attitudes tegenover de eigen groep en andere groepen verklaren. Deze mechanismen gaan er van uit dat een individu die onderdeel uitmaakt van een bepaalde groep zijn eigen groep positiever beoordeelt dan een andere groep (*out-group*). Dit positieve beeld bestaat uit het idee dat zogenaamde de leden van de eigen groep (*in-group members*) genereuzer, vertrouwenswaardiger en eerlijker zijn dan de mensen die tot de *out-group* behoren (Foddy, Platow, Yamagishi, 2009). Wanneer in een bepaalde context een groep een significante grootte heeft, is de verwachting dat de leden van deze *in-group* van deze groep een groot vertrouwen in de medemens hebben. Een groot deel van de medemens is immers onderdeel van zijn of haar groep. Wanneer een rechter of het hele justitiële apparaat voornamelijk uit christenen bestaat dan zal een christen deze mensen, naar verwachting, meer vertrouwen dan een moslim. De christen in dit verhaal zal hen hoogstwaarschijnlijk interpreteren als een *in-group member*. Voor een moslim kan een christelijke rechter juist meer gezien worden als een *out-group member*. Bewust of onbewust kan hij of zij deze rechter dan minder vertrouwen. De verschillen tussen de religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak zal dus hoogstwaarschijnlijk afhankelijk zijn van de religieuze samenstellingen in het land waar de respondenten in ondervraagd zijn. In een land waar een bepaalde religieuze groep marginaal is zal het sociale vertrouwen van deze mensen vooral beperkt blijven tot deze groep. Daarnaast zal in een situatie met een groep die ruim de meerderheid vormt een grote mate van sociaal vertrouwen aanwezig zijn. Een groot deel van de medemens is immers ook onderdeel van de eigen groep. De kans dat deze hoge mate van sociaal vertrouwen resulteert in een hoge mate van politiek vertrouwen is aannemelijk (Kaase, 1999; Putnam 2000). Zoals eerder al bleek correleren politiek vertrouwen en vertrouwen in de rechtspraak sterk. Daarom is ook te verwachten dat er significante verschillen zijn tussen de religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. Aan de hand van bovenstaande redenering kan verwacht worden dat dit verband wordt verklaard door sociaal vertrouwen.

Wanneer er gekeken wordt naar de literatuur over eventuele verschillen tussen religieuze groepen bestaat er geen eenduidig beeld over de inhoud van die verschillen. In Van der Meer (2004) bleek rooms-katholicisme geen significante voorspeller te zijn voor vertrouwen in de rechtspraak. Protestantisme en overige religies hadden hier ongeveer een gelijk significant effect.

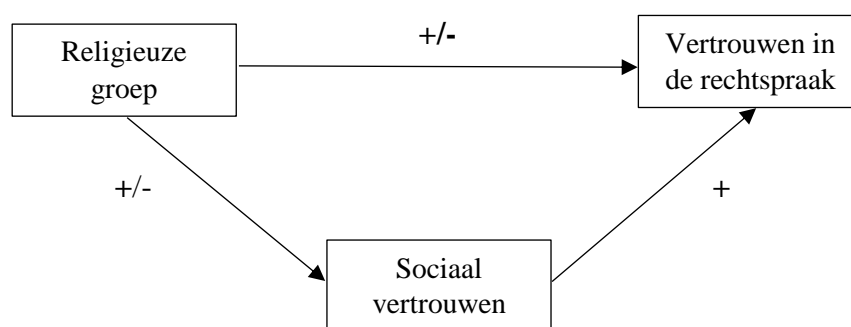
Volgens Welch et al. (2007) bleken katholieken wel significant meer sociaal vertrouwen te hebben. Voor protestanten bleek dit effect minder sterk te zijn. Uit het onderzoek van Johansson-Stenman, Mahmud en Martinsson (2009) bleek echter weer dat hindoes en moslims meer interpersoonlijk vertrouwen hebben dan mensen met een andere religie of atheïsten. De meeste onderzoeken vinden dus verschillen tussen verschillende religieuze groepen. In combinatie met de voorgaande theoretische argumentatie kan er verwacht worden dat er verschillen zullen zijn tussen de religieuze groepen in mate van vertrouwen in de rechtspraak. Daarom luidt de volgende hypothese als volgt:

Hypothese 3: De mate van vertrouwen in de rechtspraak verschilt significant per religieuze groep

Zoals hierboven ook al aangegeven kan er worden verwacht dat de verschillen tussen de religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak te wijten zijn aan de verschillen in sociaal vertrouwen als gevolg van *ingroup/outgroup* mechanismen. De vierde en laatste hypothese luidt dan ook als volgt:

Hypothese 4: Het effect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak wordt gemedieerd door sociaal vertrouwen.

Figuur 2: Voorspelde relaties tussen de afhankelijke, onafhankelijke en mediërende variabelen

Data

Voor het testen van de hypothesen die zijn opgesteld in het theoretisch kader, is gebruik gemaakt van de data van European Social Survey (ESS) (2017). Dit onderzoek is in meer dan dertig Europese landen uitgevoerd en kent acht verschillende rondes. Van 2002 tot 2016 zijn er om het jaar enquêtes afgenomen. Voor de data-analyse van deze thesis is ervoor gekozen om de meest recente beschikbare data van ronde 8 te gebruiken. Op deze manier kan er een zo nauwkeurig en recent mogelijk beeld geschetst worden van de huidige attitudes van Europese mensen. In deze ronde zijn 23 verschillende landen vertegenwoordigd. In dit academisch onderlegde project zijn allerlei verschillende aspecten van het dagelijks leven aan de respondenten gevraagd om zo een beeld te krijgen van de attitudes van de Europese bevolking. Data is verzameld via de methode *face-to-face Computered Assisted Personal Interviewing* en dit is in elk land op dezelfde manier gedaan. Deze methode houdt in dat de interviews van persoon tot persoon online zijn afgenomen. De vragenlijsten zijn gehouden onder respondenten die minimaal 15 jaar oud zijn. Daarnaast zijn de respondenten volledig random gekozen en heeft dus iedereen dezelfde kans gehad om te participeren in het onderzoek. De onderzoekers van het ESS hebben een minimale responsiepercentage van 70% ingesteld om ze de representativiteit te kunnen waarborgen. Dit beoogde percentage is in 2016 gehaald.

Er zijn geen specifieke groepen buiten de analyse gelaten omdat er hypothesen zijn opgesteld die betrekking hebben op de gehele Europese bevolking. Alleen de respondenten die geen antwoord hebben gegeven, het antwoord niet wisten of weigerden antwoord te geven op de benodigde vragen zijn buiten de analyse gelaten. De regressieanalyses zijn dus gedaan met respondenten die op alle benodigde vragen antwoord hebben gegeven. Dit komt de betrouwbaarheid van de analyses en onderzoeksresultaten ten goede. De interne validiteit is veilig gesteld aangezien de respondenten die een vraag niet wilden of konden beantwoorden een optie hadden om dit niet te doen. Deze respondenten konden via de antwoord categorieën 'Refusal', en 'Don't Know' ervoor kiezen een bepaalde vraag niet te beantwoorden. Deze respondenten zijn buiten de analyse gelaten en daardoor kan worden aangenomen dat de respondenten die wel hebben gereageerd een antwoord hebben gegeven dat ook echt betrekking heeft op wat zij vinden. In dit geval wordt er gemeten wat beoogd is om te meten zijn de antwoorden als valide te beschouwen. Daarnaast is ook de externe validiteit in dit onderzoek gewaarborgd. Een Europese steekproef van ruim 40.000 mensen uit 23 verschillende landen is een respectabele grootte waarbij het mogelijk is generaliseerbare uitspraken te doen over de attitudes en opvatting van de Europese bevolking. Tevens is de groep respondenten per land

ongeveer even groot. De Europese landen die gebruikt zijn kunnen in bijlage 2 gevonden worden. De uiteindelijke grootte van de groep respondenten die op alle benodigde vragen antwoord hebben kunnen geven omvat 41831 respondenten.

Operationalisering van de variabelen

Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele in deze analyse is de mate van vertrouwen in de rechtspraak. Deze variabele is aan de hand van de volgende vraag gemeten:

Using this card, please tell me on a score of 0-10 how much you personally trust each of the institutions I read out. 0 means you do not trust an institution at all, and 10 means you have complete trust..... the legal system?

Respondenten konden hier hun vertrouwen in de rechtspraak aangeven door een waarde te kiezen die tussen de 0 (totaal geen vertrouwen) en de 10 (compleet vertrouwen) ligt. Respondenten die het antwoord niet wisten of geen antwoord wilde geven hadden respectievelijk de opties 'Don't Know' en 'Refusal'. De respondenten die deze antwoordcategorieën gekozen hebben zijn buiten de analyse gelaten.

Zoals in tabel 1 te zien is, is de laagst ingevulde score 0 en de hoogste score 10. Dit zijn aan de hand van de gekozen schaal logische waarden. Het gemiddelde antwoord van de respondenten ligt op een waarde van 5.43. Deze waarde is te interpreteren als een gemiddeld vertrouwen in de rechtspraak: niet heel veel en niet heel weinig vertrouwen in de rechtspraak.

Onafhankelijke variabelen

Religiositeit

Religiositeit is één van de twee onafhankelijke variabelen in de analyse. De mate van religiositeit van de respondent zal bepaald worden aan de hand van de volgende drie vragen:

- 1. Regardless of whether you belong to a particular religion, how religious would you say you are?*

Respondenten konden hun gevoel dat zij zich tot een bepaalde religie vonden horen aangeven met elf waarden die uiteenliepen van totaal niet religieus (0) tot zeer religieus (10).

2. *Apart from special occasions such as weddings and funerals, about how often do you attend religious services nowadays?*

Respondenten konden bij deze vraag aangeven hoe vaak zij, buiten speciale gebeurtenissen om, naar een religieuze bijeenkomst gaan. De antwoordcategorieën zijn: elke dag, meer dan eens per week, één keer per week, minstens één keer per maand, alleen op speciale feest dagen, minder vaak of nooit.

3. *Apart from when you are at religious services, how often, if at all, do you pray?*

Met deze vraag kunnen respondenten aangeven hoe vaak zij, buiten religieuze bijeenkomsten om, bidden. De antwoord categorieën komen overeen met de vorige vraag: elke dag, meer dan eens per week, één keer per week, minstens één keer per maand, alleen op speciale feest dagen, minder vaak of nooit.

Zoals eerder in het theoretisch kader genoemd, bestaat religie uit meerdere dimensies (De Jong, Faulkner & Warland (1976). Om een zo compleet mogelijk beeld van religiositeit te schetsen is ervoor gekozen om bovenstaande drie vragen, die de verschillende dimensies goed vertegenwoordigen, samen te voegen tot de variabele religiositeit. Om de vragen samen te kunnen voegen zijn allereerst de vragen over religieuze bijeenkomsten en over bidden veranderd. Na het veranderen betekent een hogere score op de vraag ook een hogere frequentie in aanwezigheid en in bidden. Nu alle drie de vragen dezelfde richting op staan zodat ze samengevoegd kunnen worden dient er gekeken te worden of het samenvoegen van de variabelen betrouwbaar is. Deze betrouwbaarheid wordt beoordeeld aan de hand van Cronbachs alfa. De score van Cronbachs alfa is gelijk aan .810. De score is hoger dan de minimaal gewenste grens van .7. Dit houdt in dat de vragen zeer betrouwbaar zijn ten opzichte van elkaar en dus bij elkaar gevoegd kunnen worden (Mallery & George, 2003). Er is gekozen om de vragen bij elkaar op te tellen in plaats van het gemiddelde te nemen. Door het optellen is de variabele makkelijker te interpreteren dan wanneer de scores met elkaar vermenigvuldigd worden. Een nadeel van optellen zou zijn dat respondenten die een score missen geen somscore krijgen bij de variabele religiositeit. In deze thesis is echter iedereen die op minimaal één benodigde vraag geen antwoord heeft gegeven al buiten de analyse gelaten. Om deze redenen is er dan ook gekozen om de vragen bij elkaar op te tellen.

Door het samenvoegen lopen de minimale en maximale waarde uiteen van 2 tot 24.00. Omdat het vertrouwen in de rechtspraak gemeten is aan de hand van een Likertschaal van 0 tot 10 is er gekozen om religiositeit op dezelfde manier vorm te geven. Er is gekeken naar de verdeling

van de respondenten over de 22 punten, deze verdeling is vervolgens in 10 gelijke groepen verdeeld. Aan de hand hiervan is een schaal van 0 tot 10 gecreëerd. Een schaal van 0 tot 10 is beter te interpreteren omdat je zo een duidelijke inhoudelijke betekenis kan geven aan de mooi rondende waarden 0 en 10. 0 is hier totaal niet religieus en 10 betekent volledig religieus. Daarnaast is het interpreteren ten opzichte van bijvoorbeeld vertrouwen in de rechtspraak, die ook de schaal 0 tot 10 gebruikt, gemakkelijker.

Zoals in tabel 1 te zien is hebben respondenten op de nieuwe variabele religiositeit een minimale waarde van 0 en een maximale waarde van 10 gescoord. De gemiddelde religiositeit komt uit op een waarde van 4.563. Deze waarde is te interpreteren als iets minder dan gemiddeld religieus.

Religieuze groep

De andere onafhankelijke variabele is de soort religieuze groep. In de dataset van ESS is de soort religieuze groep onder andere gemeten aan de hand van de volgende vraag:

Do you consider yourself as belonging to any particular religion or denomination?

Bij deze vraag konden mensen aangeven of zij zichzelf vonden behoren tot een bepaalde religieuze groep met de antwoordcategorieën ja of nee. In het geval dat deze vraag met nee beantwoord is zullen zij bestempeld worden als atheïsten. In dit onderzoek wordt met atheïsten hetzelfde als met niet-religieuzen bedoeld.

In het geval dat deze vraag positief beantwoord is, is de volgende vraag gesteld:

Which one?

Respondenten konden aangeven of zij zichzelf beschouwen als protestants, katholiek, oosters orthodox, onderdeel van een andere christelijke stroming, joods, islamitisch, oosterse religies of onderdeel van andere niet-christelijke religies. Tevens was hier de mogelijkheid om geen antwoord te geven via de antwoord categorie 'Refusal'.

In dit onderzoek is er voor gekozen om dummy's te creëren voor de verschillende religieuze groepen. Zo kan bij de analyse direct en duidelijk de verschillen tussen de groepen gezien worden. De waarde 0 betekent dat deze persoon niet tot die desbetreffende groep behoort en de waarde 1 betekent dat dit wel het geval is. Er is gekozen om de groepen te verdelen in: protestanten, katholieken, joden, moslims, overige religies en atheïsten. Er is voor gekozen om

de groep oosters-orthodoxen onder het katholicisme te plaatsen aangezien dit als een (iets extremere) stroming binnen het katholicisme gezien kan worden. Daarnaast zijn de overige christelijke denominaties, oosterse religies en andere niet-christelijke religies vanwege het marginale aantal, onder overige religies geplaatst.

In tabel 1 is per variabele een gemiddelde of een proportie aangegeven. Het gemiddelde is van toepassing op een continue variabele zoals vertrouwen in de rechtspraak. Een proportie is van toepassing op een dummyvariabele en slaat op het deel van die variabele die de waarde 1 heeft gescoord. Bijvoorbeeld de groep katholieken heeft een proportie van .378. Dit betekent dat 37,8% van de respondenten in de dataset katholiek is. De proportie protestanten is gelijk aan .119. De proportie joden in de dataset is .044 terwijl de proportie van het aantal moslims .031 bedraagt. De proportie van de overige religies heeft een waarde van .016.

Doordat de verschillende religieuze groepen dummyvariabelen zijn komen de minimale en maximale waarden logischerwijs uit op respectievelijk 0 en 1.

Mediërende variabele

De mediërende variabele in deze thesis is sociaal vertrouwen. Sociaal vertrouwen is gemeten aan de hand van de volgende stelling:

Most people can be trusted or you can't be too careful

Respondenten kunnen met deze stelling aangeven in welke mate zij hun medemens in het algemeen vertrouwen. Dit kunnen zij doen op een schaal van 0 tot 10 waarbij 0 betekent dat je vindt dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn en 10 betekent dat de meeste mensen te vertrouwen zijn. Bij deze vraag is er ook de mogelijkheid dat mensen weigeren antwoord te geven of dat de respondent het antwoord niet weet.

Zoals in tabel 1 te zien is hebben respondenten op de variabele sociaal vertrouwen een minimale waarde van 0 en een maximale waarde van 10 gescoord. Het gemiddelde antwoord op deze variabele komt uit op een waarde van 5.29. Deze waarde komt overeen met een gemiddelde attitude ten opzichte van de stelling of de meeste mensen te vertrouwen zijn. Dit houdt in dat niet de respondenten over het algemeen vinden dat iedereen vertrouwd kan worden maar dat je ook niet voorzichtig genoeg kan zijn.

Controlerende variabelen

Land

De reden waarom er in deze analyse gecontroleerd wordt voor landen ligt in het feit dat er verschillen in landen zijn die vertrouwen in de rechtspraak kunnen verklaren. Factoren zoals economische gezondheid, mate van corruptie, prestaties van rechters en andere structurele zaken zouden het vertrouwen in de rechtspraak kunnen beïnvloeden. Ook de rol die de rechtspraak inneemt kan van invloed zijn. In een land als Nederland wordt de rechtspraak voornamelijk beschouwd als een nationale overheidsorganisatie terwijl in Denemarken de rechtsspraak meer gezien wordt als een autoritaire organisatie (Van der Meer, 2004). Daarnaast zijn de religieuze groepen geografisch behoorlijk verdeeld in Europa en kan dit een bepalende factor zijn voor verschillen tussen landen in vertrouwen in de rechtspraak. Zo zijn er in Zuid-Europa veel meer katholieken dan noordelijker in Europa waar juist meer protestanten zitten (Liedhegener, 2018).

In bijlage 2 is een overzicht te vinden met het gemiddelde vertrouwen in de rechtspraak per land. De reden dat Nederland als referentieland fungeert is omdat deze scriptie, ondanks dat het een onderzoek op Europees niveau is, toch vanuit een Nederlands perspectief geschreven is. Zo zijn de regressie coëfficiënten gemakkelijker te interpreteren omdat de referentiecategorie bekend is.

Opleidingsniveau

Uit de NKO's van 2002 bleek dat 80 procent van de hoogopgeleiden veel vertrouwen in de rechters had terwijl van de lager opgeleiden dit 62 procent was (Nationaal Kiezersonderzoek, 2019). Hier zijn volgens Van der Meer (2004) verschillende mechanismen voor te geven. Ten eerste zouden hoger opgeleiden meer gesocialiseerd zijn in de Nederlandse samenleving, waaronder ook in gerechtelijke instanties. Ten tweede zouden hoger opgeleiden zich beter voelen bij een rechter die ook hoog opgeleid is. Dit kan te maken hebben met de eerder besproken *ingroup/outgroup* mechanismen. Als laatste verklaring zouden hoger opgeleiden minder vaak slachtoffer en/of dader zijn van misdaad en daardoor ook minder vaak in aanraking komen met justitie en daarom meer vertrouwen hebben. Het feit dat opleidingsniveau een

belangrijke predictor is van vertrouwen in de rechtspraak is reden om het mee te nemen als controlevariabele. Opleidingsniveau is bepaald aan de hand van de volgende vraag:

What is the highest level of education you have successfully completed?

Deze vraag is in ieder land op dezelfde manier gevraagd. Aan de hand van de *International Standard Classification of Education* (ISCE) kunnen de opleidingsniveaus van de verschillende landen met elkaar vergeleken worden. De ISCE heeft vele verschillende categorieën maar is grofweg in te delen in zeven categorieën van laag (0) naar hoog (6) opgeleid. Er is dan ook voor gekozen om de variabele te simplificeren naar deze categorieën.

Een hogere waarde op de variabele educatie houdt een hoger opleidingsniveau in. Het gemiddelde opleidingsniveau is gelijk aan 3.40 en dit is te interpreteren als de fase net na de middelbare school (secundair) en in de beginfase van een vervolgopleiding (tertiair).

Gender

Voor gender wordt gecontroleerd omdat uit de Nationaal Kiezers Onderzoeken van 2002 en 2003 bleek dat mannen significant meer vertrouwen in de rechtspraak hebben (74%) dan vrouwen (65%) (Nationaal Kiezersonderzoek, 2019). Dit relatief grote verschil in vertrouwen is genoeg reden om te controleren voor eventuele genderverschillen.

Voor de respondenten kon gekozen worden tussen de antwoorden 'Male' en 'Female'. Omdat de variabele gender een dummyvariabele is komt het minimum en maximum uit op respectievelijk 1 en 2. Deze waarden zijn herschreven naar de waarde 0 voor mannen en 1 voor vrouwen.

Op deze manier is de variabele makkelijker te interpreteren en consistent met de andere dummyvariabelen. De vrouwen hebben, zoals in Tabel 1 te zien is, een proportie van .523.

Leeftijd

Uit onderzoek is gebleken dat de mate van vertrouwen toeneemt naarmate de leeftijd ook toeneemt (Sutter & Kocher, 2007). Het gaat hierbij om vertrouwen in de medemens maar ook

over vertrouwen in grote groepen mensen, organisaties en instituties. Eventuele verschillen in vertrouwen in de rechtsspraak zouden dus verklaard kunnen worden aan de hand van leeftijd. Daarom is het relevant om leeftijd als controlevariabele toe te voegen.

Leeftijd is in de vragenlijst van ESS gemeten aan de hand van geboortedatum. ESS heeft de berekening naar leeftijd al gemaakt waardoor deze direct bruikbaar is.

Zoals hieronder in tabel 1 te zien is heeft de variabele leeftijd een minimum van 15. De leeftijd van 15 was tevens ook minimale toegangseis om mee te doen aan het onderzoek. De maximale leeftijd onder de respondenten is gelijk aan 100. De gemiddelde leeftijd is 49,13 jaar.

Tabel 1: Beschrijvende statistieken van de variabelen

	Minimum	Maximum	Gemiddelde/ Proportie	Standaard- deviatie	Valide N (listwise)
Vertrouwen in de rechtsspraak	0	10	5,43	2,609	41831
Sociaal vertrouwen	0	10	5,29	2,360	41831
Religiositeit	0	10	4,562	3,072	41831
Katholieken	0	1	,379		41831
Protestanten	0	1	,119		41831
Joden	0	1	,044		41831
Moslims	0	1	,031		41831
Atheïsten	0	1	,411		41831
Overig	0	1	,016		41831
Leeftijd	15	100	49,13	18,510	41831
Opleidingsniveau	0	6	3,40	1,342	41831
Gender	0	1	,523		41831

Methode van analyse

De hypothesen die in het theoretisch kader zijn opgesteld zullen worden getest aan de hand van een meervoudige lineaire regressieanalyse. Het doel van deze thesis is om te zien in welke mate de onafhankelijke de afhankelijke variabele kan voorspellen, hiervoor is een lineaire regressie

analyse het meest geschikt. De regressie-coëfficiënt geeft informatie over de mate waarin de afhankelijke variabele beïnvloed wordt als de onafhankelijke variabele met één waarde toeneemt. Deze informatie zal dan ook gebruikt worden om de hypothesen te kunnen bevestigen of verwerpen.

Voordat de regressies uitgevoerd en geïnterpreteerd kunnen worden moet er rekening gehouden te worden met een aantal assumpties. Deze assumpties zijn multicollineariteit, outliers, normaliteit, misspecificatie van de functionele vorm en homoscedasticiteit. Hieronder zullen de eerste drie assumpties besproken worden. Multicollineariteit houdt in dat verklarende variabelen te sterk gecorreleerd zijn. Ten eerste valt dit te controleren door het correlatietabel in bijlage 1 na te gaan op sterke correlaties. Hier zijn echter geen té sterke correlaties gevonden tussen de correlerende variabelen. Ten tweede kan multicollineariteit gecontroleerd worden aan de hand van de waarden van 'Variance Inflation Factor (VIF)' en 'Tolerance' die in de regressieanalyses opgevraagd kunnen worden. Alle waarden van 'VIF' dienen onder de grens van 10 te liggen (O'Brien, 2007). Daarnaast moeten de waarden van de 'Tolerance' boven de 0.1 liggen. Aan beide eisen wordt voldaan en van multicollineariteit is dus geen sprake.

Hiernaast is ook gekeken naar de zogenaamde 'outliers'. Hiermee worden waarden bedoeld die ver buiten het bereik ten opzichte van de andere waarden liggen. Door elke score te standaardiseren doormiddel van een Z-score kan gecontroleerd worden of er outliers zijn. Deze Z-score geeft aan hoeveel standaardafwijkingen de waarde van het gemiddelde afligt. Wanneer een respondent een score heeft die lager dan -3 of hoger dan 3 is kan deze beschouwd worden als een outlier. Deze score is echter niet gevonden en daarmee wordt aan de assumptie van de outliers voldaan.

Ten slotte zijn de variabelen vertrouwen in de rechtspraak, religiositeit en sociaal vertrouwen doormiddel van een histogram met een normaalverdeling gecontroleerd op normaliteit. De variabelen bleken normaal verdeeld en voldoen dus aan de assumptie normaliteit. Nu aan de assumpties wordt voldaan kunnen de regressie analyses uitgevoerd worden.

In de tekst en tabel 2 zijn alle analyses mét controlevariabelen weergegeven. Aan de hand van deze modellen worden ook conclusies getrokken. In de bijlage 3 zijn dezelfde analyses als in tabel 2 te vinden maar dan zonder controlevariabelen. Daarnaast zijn in bijlage 4 de regressies met sociaal vertrouwen als afhankelijke variabele weergegeven. Deze analyses zijn wederom mét en zonder controlevariabelen weergegeven. In tabel 2 Model 1 is het hoofdeffect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak weergegeven. Vervolgens wordt in tabel 2 model

2 sociaal vertrouwen toegevoegd om te kijken of er sprake is van een mediërend effect. Onder andere de verandering in het effect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak na het toevoegen van sociaal vertrouwen wordt gebruikt om het mediatie effect te beoordelen.

Naast religiositeit zal ook het effect van de verschillende religieuze groepen op vertrouwen in de rechtspraak getest worden. Deze test is in tabel 2 Model 3 en Model 4 te vinden. De regressie coëfficiënten zijn opzichte van atheïsten te interpreteren. Het hoofdeffect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak is weergegeven in tabel 2 Model 3. In Model 4 is vervolgens weer sociaal vertrouwen toegevoegd om te kijken of het effect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak gemedieerd wordt door sociaal vertrouwen. Daarnaast kan het effect van religieuze groep op sociaal vertrouwen in bijlage 4 Model 4 gevonden worden. Daarnaast worden het effect van sociaal vertrouwen op vertrouwen in de rechtspraak én de verandering in het hoofdeffect gebruikt om het mediatie effect te beoordelen.

Ten slotte zal in tabel 2 Model 5 en 6 religiositeit én religieuze groep beide worden toegevoegd als onafhankelijke variabelen. In dit laatste model wordt gekeken naar het effect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak terwijl er gecontroleerd wordt voor de controlevariabelen én religieuze groepen. Ook het effect van religieuze groepen op vertrouwen in de rechtspraak wordt bekeken terwijl er wordt gecontroleerd voor de controlevariabelen én religiositeit. Ook hier wordt weer gekeken naar het mediatie effect van sociaal vertrouwen. Aan de hand van tabel 2 Model 6 zullen de uiteindelijke conclusies gebonden worden. Omdat het toevoegen van 23 landen erg veel ruimte inneemt is ervoor gekozen om deze landen alleen in het uiteindelijke model 6 met alle variabelen weer te geven. Het regressietabel met alle landen is weergegeven in bijlage 5. Echter zijn de landen wel in elk model met controlevariabelen meegenomen.

Resultaten

Alle predictoren uit alle modellen in tabel 2 blijken tezamen een significant effect te hebben op het vertrouwen in de rechtspraak (Model 1: $F(26, 41804) = 285,377$ $p < .001$; Model 2: $F(27, 41803) = 397,600$ $p < .001$; Model 3: $F(30, 41800) = 249,674$ $p < .001$; Model 4: $F(31, 41799) = 350,676$ $p < .001$; (Model 5: $F(31, 41799) = 242,778$, $p < .001$; Model 6: $F(32, 41798) = 340,311$ $p < .001$).

Uit de analyses in tabel 2 blijkt dat Model 1 een verklaarde variantie van .151 heeft. Dit betekent dat 15.1% van de variantie in vertrouwen in de rechtspraak wordt verklaard door de

weergegeven variabelen. Na het toevoegen van sociaal vertrouwen in Model 2 wordt deze verklaarde variantie groter, namelijk 20.4%.

Het hoofdeffect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak, dat in tabel 2 Model 1 staat weergegeven, blijkt significant te zijn ($b = .051$, $t = 12.081$, $p < .001$). Ook na het toevoegen van sociaal vertrouwen in Model 2 blijft het hoofdeffect significant ($b = .046$, $t = 11.120$, $p < .001$). Aan de hand van deze informatie kan de eerste hypothese bevestigd worden: *Hypothese 1: De mate van religiositeit heeft een positief effect op het vertrouwen in de rechtspraak.* Wanneer er gekeken wordt of er een mediërend effect van sociaal vertrouwen is, dient er gekeken te worden naar drie verschillende verbanden tussen variabelen. Ten eerste moet het verband tussen religiositeit en sociaal vertrouwen significant zijn. In bijlage 4 Model 2 is te zien dat dit het geval is ($b = .020$, $t = 5.230$, $p < .001$). Ten tweede dient het effect van religiositeit op vertrouwen, na het toevoegen van sociaal vertrouwen, in de rechtspraak kleiner te worden. Na toevoegen van deze mediërende variabele veranderd het hoofdeffect van religiositeit van .051 naar .046. Tenslotte moet sociaal vertrouwen het vertrouwen in de rechtspraak goed kunnen voorspellen, ook dit is het geval ($b = .371$, $t = -72.821$, $p < .001$). Deze resultaten blijken een gedeeltelijke mediatie te laten zien aangezien het hoofdeffect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak significant blijft. Aan de hand van deze informatie kan de tweede hypothese bevestigd worden: *Hypothese 2: Het effect van religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak wordt (deels) gemedieerd door sociaal vertrouwen.*

In tabel 2 Model 3 en 4 is de regressieanalyse wat betreft de verschillende religieuze groepen weergegeven. Model 3 heeft een verklaarde variantie van .152. Na het toevoegen van sociaal vertrouwen is deze verklaarde variantie in Model 4 .206.

Uit tabel 2 Model 3 blijkt dat de verschillende religieuze groepen wel degelijk significant verschillen van atheïsten wat betreft het vertrouwen in de rechtspraak. Zo hebben katholieken ($b=.267$, $t= 8.784$, $p < .001$), protestanten ($b=.398$, $t=9.278$, $p < .001$) én moslims ($b=.763$, $t= 9.012$, $p < .001$) significant meer vertrouwen in de rechtspraak dan atheïsten. Joden en overige religies bleken niet te verschillen van atheïsten. Opvallend is, zoals in bijlage 3 te zien is, dat zonder de controlevariabelen de verschillen tussen de religieuze groepen erg verschillen van de analyse mét controlevariabelen. Zo hadden katholieken ($b=-.483$, $t=-17.126$, $p < .001$) veel minder vertrouwen dan atheïsten terwijl protestanten ($b=1.143$, $t=27.699$, $p < .001$) dit juist veel meer hadden. Mogelijke verklaringen voor dit verschil liggen in het toevoegen van de controlevariabelen en daar zal tijdens de discussie dieper op in worden gegaan. Al met al kan

aan de hand van deze resultaten de derde hypothese bevestigd worden: *Hypothese 3: De mate van vertrouwen in de rechtspraak verschilt significant per religieuze groep*

De vierde en laatste hypothese gaat over het eventuele mediërende effect van sociaal vertrouwen tussen religieuze groep en vertrouwen in de rechtspraak. Zoals eerder genoemd in deze resultatensectie kan een mediatie pas worden vastgesteld wanneer er aan drie voorwaarden wordt voldaan. Ten eerste dient er een significant verband te zijn tussen de religieuze groepen en sociaal vertrouwen. In de bijlage 4 Model 4 is te zien dat katholieken, joden en overige religieuzen niet significant meer sociaal vertrouwen hebben ten opzichte van atheïsten. Protestanten bleken wel significant meer sociaal vertrouwen te hebben ($b=.221$, $t=5.597$, $p < .001$). Daarnaast bleek dat moslims juist significant minder sociaal vertrouwen hebben dan atheïsten ($b=-.377$, $t= -4.834$, $p < .001$). Ten tweede moet het effect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak, na toevoegen van sociaal vertrouwen, kleiner worden. Voor protestanten is dit het geval aangezien de regressie coëfficiënt veranderd van $.398$ naar $.338$. Voor moslims wordt dit effect echter groter van $.763$ naar $.867$. Het effect van moslims op vertrouwen in de rechtspraak wordt dus niet deels verklaard door sociaal vertrouwen en voor moslims is er dus geen sprake van een mediatie-effect. Tenslotte wordt er, voor de protestanten, ook aan de derde voorwaarde voldaan aangezien sociaal vertrouwen het vertrouwen in de rechtspraak erg goed voorspelt ($b=.275$, $t=53.546$, $p < .001$). Alleen voor protestanten geldt er dus een gedeeltelijke mediërend effect. Aan de hand van deze informatie kan de vierde hypothese, voor de protestanten, bevestigd worden: *Hypothese 4: Het effect van religieuze groep op vertrouwen in de rechtspraak wordt (deels) gemedieerd door sociaal vertrouwen.*

De hypothesen zijn nu besproken aan de hand van de niet volledige modellen. Zoals eerder vermeld zijn in tabel 2 Model 5 en 6 alle variabelen toegevoegd en wordt dit beschouwd als het volledige model. Model 5 heeft een verklaarde variantie van $.153$ en Model 6, na toevoegen van sociaal vertrouwen, heeft een verklaarde variantie van $.207$. In Model 6 bestaat er, net als in Model 1, een hoofdeffect voor religiositeit ($b=.020$, $t= -3.910$ $p < .001$). Er kan dus nu met zekerheid gezegd worden dat hypothese 1 bevestigd kan worden. Tevens wordt religiositeit in Model 6, net als in tabel 2, deels gemedieerd door sociaal vertrouwen. Er is namelijk, zoals in bijlage 4 Model 6 te zien is, een verband tussen religiositeit en sociaal vertrouwen ($b=.033$, $t= 6,911$ $p < .001$). Daarnaast is er een sterk verband tussen sociaal vertrouwen en vertrouwen in de rechtspraak ($b=.274$, $t= 53,392$ $p < .001$). Ten slotte wordt het hoofdeffect in Model 6 ten opzichte van Model 5 kleiner. De regressie coëfficiënt veranderd van $.029$ naar $.020$. Daarmee kan ook de tweede hypothese met zekerheid bevestigd worden.

Wat betreft het effect van de religieuze groepen in Model 6 kan de zelfde conclusie getrokken worden als aan de hand van tabel 3. Religieuze groepen verschillen significant van elkaar op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. Zo hebben katholieken ($b=.217$, $t=6.131$, $p < .001$), protestanten ($b=.274$, $t=6.126$, $p < .001$) en moslims ($b=.766$, $t=8.913$, $p < .001$) significant meer vertrouwen in de rechtspraak dan atheïsten. Aan de hand van deze informatie kan dus met zekerheid de derde hypothese bevestigd worden.

Wat betreft het mediërende effect van sociaal vertrouwen blijkt uit bijlage 4 Model 6 dat katholieken ($b=-.165$, $t= -4,884$, $p < .001$), in tegenstelling tot bijlage 4 Model 4, hier wel significant minder sociaal vertrouwen hebben dan atheïsten. Toch is er alsnog geen sprake van een mediërend effect voor katholieken. Het effect van katholieken op vertrouwen in de rechtspraak, na het toevoegen van sociaal vertrouwen, wordt namelijk groter in plaats van kleiner. Daarnaast blijft het mediërende effect van sociaal vertrouwen voor protestanten in tabel 2 Model 6 bestaan. De conclusie wat betreft de vierde hypothese blijft dus hetzelfde.

Wat betreft de controlevariabelen blijkt uit tabel 2 Model 6 dat de hoogte van het opleidingsniveau een sterke predictor is voor de mate van vertrouwen in de rechtspraak ($b=.152$, $t= 16.804$, $p < .001$). Daarnaast bleken vrouwen significant minder vertrouwen in de rechtspraak te hebben dan mannen ($b=-.073$, $t=-3.156$, $p=.002$). Ook leeftijd bleek een significante rol te spelen in vertrouwen in de rechtspraak ($b=-.007$, $t= -10.578$, $p < .001$). In bijlage 5 is hetzelfde regressiemodel als die van tabel 4 Model 2 weergegeven maar dan zijn alle regressie coëfficiënten en standaardfouten per land weergegeven. Vooral de Zuid-Europese landen zoals Italië, Spanje, Frankrijk, Portugal en Slovenië en de Oost-Europese landen zoals Polen en Rusland ten opzichte van Nederland een lage mate van vertrouwen in de rechtspraak hebben. Daartegenover hebben de Noord-Europese landen een hogere mate van vertrouwen in de rechtspraak. In de discussiesectie zal hier dieper op worden ingegaan.

Tabel 2: Resultaten regressieanalyse met vertrouwen in de rechtspraak als afhankelijke variabele

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant	5,692 *** (,078)	4,301 *** (,079)	5,727 *** (,077)	4,303 *** (,079)	5,680 *** (,078)	4,274 *** (,080)
Religiositeit	,051 *** (,004)	,046 *** (,004)			,029 *** (,005)	,020 *** (,005)
Sociaal vertrouwen		,273 *** (,005)		,275 *** (,005)		,274 *** (,005)
Katholieken			,267 *** (,031)	,289 *** (,030)	,172 *** (,037)	,217 *** (,035)
Protestanten			,398 *** (,043)	,338 *** (,042)	,305 *** (,046)	,274 *** (,045)
Joden			,282 (,138)	,292* (,134)	,205 (,139)	,239 (,134)
Moslims			,763 *** (,085)	,867 *** (,082)	,616 *** (,089)	,766 *** (,086)
Overig			,120 (,094)	,105 *** (,091)	-,015 (,097)	,013 (,094)
Leeftijd	-,007 *** (,001)	-,007 *** (,001)	-,007 *** (,001)	-,006 *** (,001)	-,007 *** (,001)	-,007 *** (,001)
Opleidings- niveau	,225 *** (,009)	,148 *** (,009)	,226 *** (,009)	,150 *** (,009)	,228 *** (,009)	,152 *** (,009)
Gender	-,113 *** (,024)	-,085 ** (,023)	-,083 *** (,024)	-,059* (,023)	-,104 *** (,024)	-,073 ** (,023)
Landen	-	-	-	-	-	c
R2	,151	,204	,152	,206	,153	,207
Valide N (listwise)	41813	41813	41813	41813	41813	41813

a. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

b. Atheïsten vormen de referentiegroep

c. Regressie coëfficiënten en standaardfouten van de landen in zijn gerapporteerd in de bijlage in tabel

Conclusie en discussie

Deze scriptie heeft aan de hand van de data van European Social Survey getracht antwoord te geven op de volgende onderzoeksvraag: In welke mate kan religiositeit het vertrouwen in de rechtspraak voorspellen? En in hoeverre verschilt de mate van vertrouwen in de rechtspraak tussen religieuze groepen in Europa?

Aan de hand van de *general attribution theory*, *social capital theory* en resultaten van eerdere onderzoeken zijn er hypothesen gevormd omtrent de onderzoeksvraag. De verwachting luidde dat religiositeit een positief significant effect zou hebben op vertrouwen in de rechtspraak. Met de resultaten uit dit onderzoek kan deze hypothese worden bevestigd. Des te religieuzer iemand is, des te meer vertrouwen deze persoon heeft in de rechtspraak. Naast dat er een hoofdeffect bestaat voor religiositeit op vertrouwen in de rechtspraak, kan er ook geconcludeerd worden dat dit effect deels gemedieerd wordt door sociaal vertrouwen.

Daarnaast is er aan de hand van *in-group/out-group* mechanismen verwacht dat er verschillen zijn tussen de religieuze groepen op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. Deze verschillen ten opzichte van atheïsten en ten opzichte van elkaar zijn gevonden en daarmee kon ook de derde hypothese bevestigd worden. Na controleren voor land, leeftijd, gender en opleidingsniveau bleek dat de verschillen tussen de religieuze groepen sterk veranderde van sterkte en richting. De mate van vertrouwen in de rechtspraak verschilt dus daadwerkelijk per religieuze groep maar de verschillen bleken sterk afhankelijk van de controlevariabelen. Ten slotte bleek dat het effect van de protestanten groep op vertrouwen in de rechtspraak deels gemedieerd wordt door sociaal vertrouwen.

Al met al kunnen we stellen dat religiositeit en de verschillende religieuze groepen vertrouwen in de rechtspraak goed kunnen voorspellen en dat een gedeelte van dit verband verklaard kan worden aan de hand van sociaal vertrouwen.

Deze thesis echter ook enkele beperkingen. Deze beperkingen zijn voornamelijk veroorzaakt door het feit dat er gebruik gemaakt is van bestaande data. Een beperking van bestaande data is dat er geen controle is over de manier waarop vragen gesteld zijn. Idealiter zou in dit onderzoek religiositeit aan de hand van meerdere vragen gesteld zijn. Ook is deze variabele op een vrij grove manier samengesteld, iets wat beter had gekund. Daarnaast is de variabele sociaal vertrouwen aan de hand van één vraag gemeten terwijl deze variabele een groot deel van de verklaring was voor het beantwoorden van de hoofdvraag. In een ideale situatie was sociaal vertrouwen aan de hand van meerdere stellingen en/of vragen gemeten. Verder waren de

protestanten en katholieken in de steekproef ver oververtegenwoordigd. Een meer evenwichtige verdeling van religieuze stromingen zou ten goede komen aan de generaliseerbaarheid.

Uit de regressieanalyses bleek dat religiositeit na het in acht nemen van landenverschillen, leeftijden, gender opleidingsniveaus een positief effect heeft op vertrouwen in de rechtspraak. Dit verband wordt gedeeltelijk verklaard door de mate van vertrouwen in de medemens. Dit kan er op eventueel wijzen dat mensen in Europa over het algemeen de rechters of leden van de rechtspraak ook als medemensen zien die vertrouwt kunnen worden.

Ook is de kans groot dat de waargenomen verschillen tussen de religieuze groepen, ondanks het controleren voor landen, niet te wijten is aan de inhoudelijke verschillen maar aan de landenverschillen. Zo wonen er in Zuid-Europese landen veel katholieken en in Noord-Europese landen veel protestanten. Eventuele structurele verschillen tussen Noord-Europa en Zuid-Europa in economische gezondheid, mate van corruptie en werkloosheid zouden bepalend kunnen zijn in de verschillen tussen de religieuze groepen op het gebied van sociaal vertrouwen en op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. De inhoud van deze verschillen kan wellicht in vervolgonderzoek nader onderzocht worden. Daarnaast is het voor vervolgonderzoek interessant om het perspectief te verplaatsen naar landen buiten Europa, waar bijvoorbeeld moslims en joden beter vertegenwoordigd zijn. Zo kan er wellicht een breder en beter beeld gecreëerd worden van de verschillen tussen de religieuze groepen en van de relatie tussen religie en vertrouwen in de rechtspraak. Daarnaast zijn de attitudes van de Europeanen op één moment in 2016 gemeten. Het is voor vervolgonderzoek interessant om ook te kijken naar verschillende jaren. Er kan bijvoorbeeld gekeken worden of er sprake is van een bepaalde trend of ontwikkeling op het gebied van vertrouwen in de rechtspraak. Hier was in deze thesis helaas geen ruimte voor.

Referenties

- Benjamins, M. R. (2006). Religious influences on trust in physicians and the health care system. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 36(1), 69-83.
- Bouckaert, G., Van de Walle, S., Maddens, B., & Kampen, J. K. (2002). Identity vs Performance: An overview of theories explaining trust in government. *Leuven, Belgium: Public Management Institute, Katholieke Universiteit Leuven*
- Bradford B, Jackson J and Stanko E (2009) Contact and confidence: Revisiting the impact of public encounters with the police. *Policing and Society* 19(1): 20–46.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94: S95-S120.
- De Hart, J., & Van Houwelingen, P. (2018). *Christenen in Nederland*. Geraadpleegd van https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/Christenen_in_Nederland
- Dekker, P. (2001) Vertrouwen in de overheid; een verkenning van actuele literatuur en enquêtegegevens. Tilburg: KUB/Globus (working paper).
- De Volkskrant. (2018, 22 oktober). Voor het eerst behoren de meeste Nederlanders niet tot een religieuze groepering. *de Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/voor-het-eerst-behoren-de-meeste-nederlanders-niet-tot-een-religieuze-groepering~b2d28d0c/>
- European Social Survey. (2017). *Data and Documentation by Year | European Social Survey (ESS)* [Dataset]. Geraadpleegd 3 maart 2019, van <https://www.europeansocialsurvey.org/data/round-index.html>
- Foddy, M., Platow, M. J., & Yamagishi, T. (2009). Group-based trust in strangers: The role of stereotypes and expectations. *Psychological Science*, 20(4), 419-422.
- Fukuyama, F., *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity*, New York: Free Press 1995.
- Jackson, J., Bradford, B., Hough, M., Kuha, J., Stares, S., Widdop, S., ... & Galev, T. (2011). Developing European indicators of trust in justice. *European journal of criminology*, 8(4), 267-285.

Jackson, J., Hough, M., Bradford, B., Pooler, T., Hohl, K., & Kuha, J. (2011). Trust in Justice: Topline Results from the Round 5 of the European Social Survey.

Johansson-Stenman, O. L. O. F., Mahmud, M., & Martinsson, P. (2009). Trust and religion: Experimental evidence from rural Bangladesh. *Economica*, 76(303), 462-485.

Kaase, M. (1999). Interpersonal trust, political trust and non-institutionalised political participation in Western Europe. *West European Politics*, 22(3), 1-21.

Kloosterman, R., & Schmeets, J. J. G. (2010). Vertrouwen in instituties en medemens toegenomen aan het begin van de 21e eeuw. *Bevolkingstrends*, 58(2), 43-49.

Liedhegener, A. (2018, 27 februari). *New Database Offers More Intelligence on Religious Affiliation in Europe*. Geraadpleegd 10 juni 2019, van <https://www.unilu.ch/en/news/all-news/new-database-offers-more-intelligence-on-religious-affiliation-in-europe-3457/>

Mallery, P., & George, D. (2003). SPSS for Windows step by step: a simple guide and reference. *Allyn, Bacon, Boston*,.

Nationaal Kiezersonderzoek. (2019). *NKO 2002/3*. Geraadpleegd 15 februari 2019, van <http://www.dpes.nl/nl/data-en-resultaten/nko-2002-3>

O'brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & quantity*, 41(5), 673-690.

Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Rotter JB. 1980. Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *Am. Psychol.* 35(1):1-7

Schmeets, H., & Arends, J. (2017). *Vrijwilligerswerk: Wie doet het?*. Geraadpleegd van https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2017/49/2017st06%20vrijwilligerswerk%20wie%20doet%20het.pdf

Sherman, L. W. (2002). Trust and confidence in criminal justice. *National Institute of Justice Journal*, 248, 22-31.

Spilka, B., Shaver, P., & Kirkpatrick, L. A. (1985). A general attribution theory for the psychology of religion. *Journal for the scientific study of religion*, 1-20.

Sosis, R. (2005). Does Religion Promote Trust?: The Role of Signaling, Reputation, and Punishment. *Interdisciplinary journal of research on religion*

Sutter, M., & Kocher, M. G. (2007). Trust and trustworthiness across different age groups. *Games and Economic behavior*, 59(2), 364-382.

Tan, J. H., & Vogel, C. (2008). Religion and trust: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 29(6), 832-848

Van der Meer, T. W. G. (2004). Vertrouwen in de rechtspraak: empirische bevindingen/een kwestie van vertrouwen.

Welch, M. R., Sikkink, D., & Loveland, M. T. (2007). The radius of trust: Religion, social embeddedness and trust in strangers. *Social Forces*, 86(1), 23-46.

Bijlage 1: Correlatietabel

	Vertrouwen in de rechtspraak	Sociaal vertrouwen	Religiositeit	Katholieken	Protestanten	Joden	Moslims	Atheïsten	Overig	Leeftijd	Opleidings- niveau	Gender
Vertrouwen in de rechtspraak	1	,336***	-,015**	-,135***	,165***	-,002	,037***	,010*	,011*	-,052***	,151***	-,021***
Sociaal vertrouwen	,336***	1	-,027***	-,138***	,140***	,025***	-,030***	,041***	,012*	-,020***	,180***	-,025***
Religiositeit	-,015**	-,027***	1	,458***	,141***	,017***	,148***	-,630***	,107***	,201***	-,087***	,166***
Katholieken	-,135***	-,138***	,458***	1	-,286***	-,168***	-,139***	-,653***	-,101***	,131***	-,107***	,070***
Protestanten	,165***	,140***	,141***	-,286***	1	-,079***	-,065***	-,307***	-,047***	,110***	,055***	,025***
Joden	-,002	,025***	,017***	-,168***	-,079***	1	-,038***	-,180***	-,028***	-,003	,056***	-,002
Moslims	,037***	-,039***	,148***	-,139***	-,065***	-,038***	1	-,149***	-,023***	-,110***	-,032***	-,021***
Atheïsten	,010*	,041***	-,630***	-,653***	-,307***	-,180***	-,149***	1	-,108***	-,159***	,054***	-,079***
Overig	,011*	,013*	,107***	-,101***	-,047***	-,028***	-,023***	-,108***	1	-,013**	,009**	,005
Leeftijd	-,052***	-,019***	,201***	,131***	,110***	-,003	-,110***	-,159***	-,013**	1	-,132***	,036***
Opleidingsni veau	,151***	,180***	-,087***	-,107***	,055***	,056***	-,032***	,054***	,009	-,132***	1	,018
Gender	-,022***	-,025***	,166***	,070***	,025***	-,002	-,021***	-,079***	,005	,036***	,018***	1

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Bijlage 2: Gemiddelde vertrouwen in de rechtspraak per land

	N	Gemiddelde vertrouwen in de rechtspraak (0 = geen vertrouwen, 10 = volledig vertrouwen)
Oostenrijk	1877	6,29
België	1747	5,32
Zwitserland	1453	6,64
Tsjechië	2179	5,16
Duitsland	2797	6,04
Estland	1958	5,82
Spanje	1883	3,90
Finland	1902	7,17
Frankrijk	2034	4,98
Groot Brittannië	1866	5,85
Hongarije	1504	5,43
Ierland	2619	5,45
Israël	2311	5,49
IJsland	856	6,03
Italië	2385	4,54
Litouwen	1866	4,96
Nederland	1645	6,20
Noorwegen	1517	7,36
Polen	1485	3,98
Portugal	1224	4,01
Rusland	2064	4,39
Zweden	1491	6,24
Slovenië	1252	3,64

Bijlage 3: Resultaten regressieanalyse met vertrouwen in de rechtspraak als afhankelijke variabele (zonder controlevariabelen)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant	5,492*** (,023)	3,494*** (,035)	5,465*** (,020)	3,585*** (,033)	5,464*** (,023)	3,597*** (,035)
Religiositeit	-,013** (,004)	-,005 (,004)			,000 (,005)	-,005 (,005)
Sociaal vertrouwen		,371*** (,005)		,348*** (,005)		,348*** (,005)
Katholieken			-,483*** (,028)	-,298*** (,027)	-,484*** (,036)	-,276*** (,034)
Protestanten			1,143*** (,041)	,870*** (,039)	1,142*** (,045)	,888*** (,043)
Joden			-,058 (,063)	-,112 (,059)	-,058 (,064)	-,098 (,061)
Moslims			,518*** (,074)	,697*** (,070)	,517*** (,078)	,724*** (,075)
Overig			,195 (,100)	,154 (,095)	,196 (,103)	,180 (,098)
R2	,000	,113	,037	,133	,037	,133
Valide N (listwise)	41813	41813	41813	41813	41813	41813

a. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

b. Atheïsten vormen de referentiegroep

Bijlage 4 : Regressietabel met sociaal vertrouwen als afhankelijke variabele

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constante	5,386*** (,021)	5,099*** (,071)	5,406*** (,018)	5,177*** (,071)	5,370*** (,021)	5,124*** (,0720)
Religiositeit	,021*** (,004)	,020*** (,004)			,016** (,005)	,033*** (,005)
Katholieken			-,531*** (,026)	-,045 (,029)	-,599*** (,032)	-,165*** (,034)
Protestanten			,786*** (,037)	,221*** (,040)	,729*** (,041)	,114** (,042)
Joden			,157** (,057)	-,036 (,127)	,115* (,058)	-,126 (,128)
Moslims			-,516*** (,067)	-,377*** (,078)	-,596*** (,071)	-,546*** (,082)
Overig			,124 (,091)	,053 (,087)	,044 (,094)	-,102 (,090)
Leeftijd		-,001 (,001)		-,001 (,001)		-,001* (,001)
Opleidingsniveau		,282*** (,008)		,274 (,008)		,276*** (,008)
Gender		,104*** (,022)		-,089 (,022)		-,113*** (,022)
Landen		.		.		.
R2	,001	,120	,032	,121	,032	,122
Valide N (listwise)	41813	41813	41813	41813	41813	41813

a. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

b. Atheïsten vormen de referentiegroep

Bijlage 5: Aanvulling op regressieanalyse tabel 2 Model 6, inclusief alle landen

	Model 1
Constante	4,274*** (,080)
Religiositeit	,020*** (,005)
Sociaal vertrouwen	,274*** (,005)
Katholieken	,217*** (,035)
Protestanten	,274*** (,045)
Joden	,239 (,134)
Moslims	,766*** (,086)
Overig	,013 (,094)
Leeftijd	-,007*** (,001)
Opleidingsniveau	,152*** (,009)
Gender	-,073** (,023)
Oostenrijk	,154 (,080)
België	-,771*** (,081)
Zwitserland	,280** (,084)
Tsjechië	-,714*** (,077)
Duitsland	-,118 (,073)
Estland	-,323*** (,078)
Spanje	-2,037***

	(,080)
Finland	,635***
	(,080)
Frankrijk	-,860***
	(,078)
Groot Britannië	-,203*
	(,079)
Hongarije	-,355***
	(,084)
Ierland	-,768***
	(,075)
Israël	-,935***
	(,136)
IJsland	-,403***
	(,099)
Italië	-1,311***
	(,077)
Litouwen	-1,199***
	(,082)
Noorwegen	,775***
	(,084)
Polen	-1,893***
	(,087)
Portugal	-1,675***
	(,090)
Rusland	-1,604***
	(,079)
Zweden	-,073
	(,084)
Slovenië	-2,195***
	(,089)
R2	,207
Valide N	41813
(listwise)	

a. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

b. Atheïsten vormen de referentiegroep

